Тургускан:
Ч.А. Сарыглар, Кызылдың 9 дугаар
гимназиязының дээди категорияның
тыва дыл болгаш чогаал башкызы,
Е.М. Куулар, ф.э.к.

өөредилге чылында өөредилге организацияларынга чижек темалыг планнаашкын

Өөредилгениң чаарттынган федералдыг күрүне стандартының (31.05.2021, № 287) негелделеринге дүүштүр тургустунган Федералдыг ажылчын программада (2023) өскерилгелерни кииргени-биле 2024-2025 өөредилге чылында календарь-темалыг планнаашкынны 2022, 2023 чылдарда парлаттынган «Тыва дыл» деп шенелде өөредилге номнарынга даянып тургускан.

5 класс – 68 ш.

Катаптаашкын – 6 шак.

Хыналда болгаш чогаадыкчы ажылдар (хыналда ажыл, эдертиг, чогаадыг, словарьлыг диктант, төлевилел дээш о.ө.) – 6 шак.

Теория болгаш практика – 56 шак.

Ажыглаар өөредилге номнары:

Тыва дыл. 5 класс. Авторлары: Е.М. Куулар, Т.Б. Оюн, Ч.А. Сарыглар, Ч.М. Тюлюш. – Красноярск: ООО Издательство «Офсет», 2022. (Тыва дыл. 5 класс. Авторлары: Е.М. Куулар, Т.Б. Оюн, Ч.А. Сарыглар, 2024, чаарткан электроннуг хевири).

Дылдың адырлары	Программа аайы-биле темалар	Шактар саны	Өөреникчилерниң кылыр ажыл-чорудулгазының кол хевирлериниң чижек тайылбыры
	1-4 класстарга өөренген чүүлдеринге катаптаашкын Чугаа кезектери. Сөс каттыжыышкыны болгаш домак	1	Сөзүглелдерни сайгарар. Айтырыгларга харыылаар. Чурукту ажыглап тургаш, домактарны болгаш сөзүглелди тургузар. Чүве ады, демдек ады, арынның ат оруннарын өске чугаа кезектеринден ылгаар. Чүве аттарын падежтерге, саннарга өскертир. Домакта кол сөс, сөглекчини тывар. Кылыг сөзүн арыннарга болгаш саннарга өскертир. Бөдүүн домактарны тургузар. Медээ, айтырыг, кыйгырыг домактарының соонга салыр бижик демдектерин сагыыр.

	Чугааның болур байдалы. Чугааның стильдери.	1	Чугааның каяа, кымның-биле, кандыг сорулгалыг болуп болурун билир. Сөзүглелдер, таблицалар-биле ажылдаар. Сөзүглелдиң стилин тодарадыр.
Дыл, дыл дугайында ниити билиглер	Төрээн дыл – чоннуң эртинези (Дыл – кижилерниң харылзажыр чугула чепсээ. Төрээн дыл – чоннуң чон бооп артарының үндезини. Тыва дылды өөренириниң ужур-дузазы.)	1	Өөредилге номунда төрээн дыл дугайында материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерни күүседир. Төрээн дыл дээрге кандыг-даа чоннуң эртинези-дир деп чүүлдү билип алыр. «Дыл – кижилерниң харылзажыр чугула чепсээ», «Төрээн дыл – чоннуң чон бооп артарының үндезини» деп темаларга ажык чугааны чорудар. Демнежип ажылдаар: тыва дылдың ниитилелге ужур-дузазының дугайында тайылбырларны, медээлерни тывар. «Төрээн дылым дугайында бодалым» деп төгерик столду эрттирер. «Тыва дылдың чечени» деп төлевилел тургузар: дыл дугайында немелде литератураны, словарьларларны ажыглаар, төлевилелин эштеринге таныштырар.
Дыл дугайында эртем	Дыл эртеми болгаш ооң адырлары. Тыва дыл эртеминиң адырлары, оларның демдектери болгаш чугаага ажыглаары. Чугааның янзылары.	2	Өөредилге номунда дыл эртеми болгаш ооң адырларының дугайында материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерни күүседир. Эртем дээрге амыдыралдың кандыг-бир адырынга хамаарышкан билиглерни өөренип көөр болгаш ону чаңгыс аайлаарынче угланган кижиниң ажыл-чорудургазының бир адыры деп чүүлдү билир. Лингвистика (лат. lingua «дыл») азы дыл эртеми дээрге дылдар дугайында өөренир эртем болур деп чүвени билир. Ук эртем делегейде шупту дылдарны болгаш тодаргай кандыг-бир дыл дугайында өөренир, шинчилээр. Тыва дыл эртеми дыл дугайында ниити билиглерни, дыл дугайында эртемниң адырларын болгаш чугаа культуразын өөредирин тайылбырлаар. Бөлүктеп ажылдаар: Тыва дылдың адырларын билири-биле тайылбырлаар: фонетика, орфоэпия, лексика, фразеология,

			морфология, синтаксис, орфография, пунктуация, стилистика. Чугааның янзыларының дугайында эге класстан алган билиглеринге даянып чугааны кылыр.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар, бердинген онаалгаларны күүседир.
Фонетика болгаш орфоэпия	Фонетика дугайында билиг. Фонетика – дылдың үн тургузуунуң дугайында эртемниң адыры. Үн – дылдың эң бичии кезии. Чугаа органнары болгаш чугаа үннериниң тургустунары. Артикуляция. Үннерниң утка ылгаар хүлээлгелери (шынарлары). Фонетиктиг транскрипция болгаш ооң чамдык демдектери. Ажык үннерниң бөлүктээшкини: Кыска, узун болгаш өк-биле адаар ажык үннер. Кадыг болгаш чымчак ажык үннер. Ажык үннерниң аяннажылгазы (сингармонизм). Эрин-биле адаар болгаш эрин-биле адавас ажык үннер. Ажык эвес үннерниң бөлүктээшкини: күштүг, кошкак болгаш аяар ажык эвес үннер. Ыыткыр болгаш дүлей ажык эвес үннер. Сөске ажык эвес үннерниң каттыжар чуруму болгаш дөмейлежири.	12	«Фонетика», «орфоэпия» деп терминнер дугайында чугааны чорудар. Бөлүктеп ажылдаар: ажык болгаш ажык эвес үннерни бөлүктээр. Ажык үннерни бөлүктээри. Эжеш ажылдаар: карточкалар, схемалар тургузар. Ажык болгаш ажык эвес үннерни аңгылаар, оларны шын адаар. Адалгазының аайы-биле ылгалдарын барымдаалап, ажык үннерни тодарадыр. Сөстерде ажык үннерни шын адаар. Эжеш ажылдаар: үннерниң утка ылгаар хүлээлгелерин (шынарларын) тодарадыр. Ажык болгаш ажык эвес үннерге характеристиканы бээр. Бөлүктеп ажылдаар: ажык үннерниң шын адалгазын сайгарар, тайылбырлаар, шын адаар, ажык үннерлиг сөстерни шын бижиир. Сөстерге аяннажылганы сагыыр, аяннажылгага чагыртпайн баар таварылгаларны чижектерге көргүзер. Ажык үннерни адап турда, эриннерниң киржилгезин тайылбырлап билир. Эжеш ажылдаар: ажык эвес үннерни адап турда таваржыр шаптыктың тыптыр аргазын, тыптыр черин тайылбырлаар; ажык эвес үннерни а) адаарының күжениишкинииниң аайы-биле болгаш б) ыыт, дааштың киржилгезиниң аайы-биле ылгалын тодарадыр. Бөлүктеп ажылдаар : сөске ажык эвес үннерниң каттыжар чурумун, дөмейлежи бээрин чижектерге көргүзер.

	Ийи ажык үн аразынга дүлей ажык эвес үннүң ыыткыр үн-биле солчуру. Сөстүң фонетиктиг сайгарылгазы. Слог болгаш ооң хевирлери (ажык, хаалчак). Тыва дылда ударение. Интонация. Орфоэпия дугайында билиг. Тыва дылда шын адалганың дүрүмнери.		Сөсте ийи ажык үн аразынга дүлей ажык эвес үннүң ыыткыр үн-биле солчу бээрин тайылбырлаар. Сөстерде ажык эвес үннерни шын адаар. Бөлүктер аразынга чаржып ажылдаар: сөстерниң транскрипциязын дүрген бижиир. Айыткан үннерни шупту деңге ыыткыр кылдыр шын адаар. Сөстерде үннерни шын адаар. Коллективтиг ажылдаар: шын адалганың ужур-дузазының дугайында чугаа чорудар. Эжеш ажылдаар: сөстүң слогтарын тодарадыр; ажык болгаш хаалчак слогтарны аңгылаар. Бижикке слогту дараазында одургже көжүрериниң чурумун барымдаалап слогтарга чарар. Бөлүктеп ажылдаар: оюн «Удареииени шын салыңар!» (карточкаларда сөстерниң удареииезин шын адаар) Интонация дугайында тайылбырлаар. Тыва дылда шын адалганың дүрүмнерин болгаш удареииени сагывышаан, сөзүглелдерни номчуур. Өөредилге номунуң фонетика, орфоэпияга хамаарышкан материалдарының ниити сайгарылгазынга киржир. Бердинген сөстерниң фонетиктиг сайгарылгазын кылыр, транскрипцияның демдектерин шын ажыглаар: узун ажык үннер – дагаа [даъга:], аяа [айа:], өк-биле адаар ажык үннер – аът [аъ̆т], күштүг ажык эвес үннер – пар [пʿар], тал [тʿал], дакпырлап бижиир ажык эвес үжүктерниң үннери – аттар̲ [атар], аккыр [ак̲ыр] дээш о.ө. Сөстерде үннер болгаш үжүктерниң санының дүүшпейн баарын тайылбырлаар. Бодунуң чугаазынга (чугаа чорудулгазынга) фонетика болгаш орфоэпияда алган билиглерин, мергежилдерин херек кырында ажыглаар. Бодунуң болгаш өске улустуң чугаазында шын адалганың (орфоэпияның) дүрүмнерин сагып турарын тодарадып билир, сагывайн турар таварылгаларда оларны эдип шыдаар.

	Катаптаашкын	1	Фонетика болгаш орфоэпияга алган билиглерин катаптаар.
	Хыналда ажыл	1	Фонетика болгаш орфоэпияга алган билиглерин, мергежилдерин бадыткаар.
Графика, орфография	Алфавит болгаш ооң ужур-дузазы. Тыва алфавиттиң төөгүзү. Латинчиткен тыва алфавит. Кириллицага үндезилээн тыва алфавит. Ниитилел амыдыралынга бижиктиң ужур-дузазы. Орфография дугайында билиг. Орфографияның дүрүмнери. Тыва дылдың словарьлары. Ажык эвес үннерниң үжүктерин дакпырлап бижиири. Й үннүг үжүктерлиг (я, е, ё, ю.) сөстерни шын бижиири. Сөс эгезинге т-д, п-б деп үннерниң үжүктерин шын бижиири. Кадыг (ъ) болгаш чымчак (ь) демдектерни сөске ажыглаары.	5	Графика дугайында ниити чугаага киржир. Төлевилел тургузар: «Тыва дылдың алфавиди». Латин алфавитке үндезилээн тыва алфавит-биле таныжар. Кирилл алфавидинге үндезилээн тыва алфавиттиң кыска төөгүзүн билир. Ниитилел амыдыралынга бижиктиң ужур-дузазының дугайында бодалын илередир. Коллективтиг ажылдаар: Тываның дескээринде бижиктиг тураскаалдар дугайында кыска шинчилел ажылын чорудар (башкының сүмелээни информантылар-биле ужуражыр, ном саңындан херек номнарны тывар, номчулга залынга номчуттунар, херек материалдарны дилээр). Тыва алфавитти словарьлар, тайылбыр номнар (справочниктер), энциклопедиялардан медээ дилээрде ажыглаарын билир. «Өк-биле адаар ажык үннер» деп темага дыңнадыг белеткээр. Орфография дугайында тайылбырны кылырынга киржир. Эжеш ажылдаар: орфография дүрүмнерин сактып алыр, удур-дедир хынажыр (бердинген сөске хамаарышкан дүрүмнү тайылбырлаар азы бердинген дүрүмге чижектерини тывар) Коллективтиг ажылдаар: тыва дылдың словарьларының дузазы-биле сөстерниң шын бижилгезин хынаар. Өөредилге номунда графика, орфографияга хамаарышкан материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерни күүседир. Словарьлыг диктантыны бижиир.
	Хыналда ажыл	1	Графика, орфографияга хамаарышкан билиглерин бадыткаар.
Лексика болгаш фразеология	Лексикология – дыл эртеминиң бир адыры. Сөс болгаш ооң лексиктиг утказы. Чаңгыс болгаш хөй уткалыг сөстер.	20	Лексикология деп эртем адырының дугайында чугаага киржир, билиглерни шиңгээдир. «Сөстүң лексиктиг утказы» деп билиишкинни тодарадыр, ук теманы тайылбырлаар. Өөредилге номунда лексика болгаш фразеологияга хамаарышкан

	Сөстерниң дорт, доора болгаш көжүрген уткалары. Омонимнер. Синонимнер. Антонимнер. Табу сөстер болгаш эвфемизмнер. Тывылган угунуң аайы-биле тыва дылдың лексиказы (ниити түрк лексика, өске дылдардан үлегерлээн лексика: моол, кыдат, төвүт, орус болгаш өске дылдардан)		материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерни күүседир. Эжеш ажылдаар: бердинген сөстерниң лексиктиг утказын тайылбырлаар. Чаңгыс болгаш хөй уткалыг сөстерни аңгылаар. Хөй уткалыг сөстерни тыва дылдың словарьларының дузазы-биле тодарадыр, оларны чугаага шын ажыглаар. Хөй уткалыг сөстер болгаш омонимнерни ылгап билир. Бот хуузунда ажылдаар: хөй уткалыг сөстер-биле домактарны тургузар. Оюнга киржир: дорт, доора болгаш көжүрген уткалыг сөстерни домакт иштинден тывар; доора болгаш көжүрген уткалыг сөстер кирген сөзүглелдерни тывар, ылгап билир. «Эжишкилер бис» деп оюнга бөлүк аайы-биле киржир: «Синонимнер бис», «Омонимнер бис», «Антонимнер бис», «Табу биле эвфемизм бис» Удур-дедир хынажыр: синонимнер, антонимнер, омонимнерге онаалгалар чогаадыр, оларның-биле домактар чогаадыр, аас болгаш бижимел чугаага шын ажыглаар. Сөзүглелден табу болгаш эвфемизмнерны тывар. Чугаага табу сөстерниң орнунга эвфемизмнерни ажыглаар. Синонимнер, антонимнер, омонимнер, табу болгаш эвфемизмнер дугайында ниити чугаага киржир. Эжеш ажылдаар: тыва дылдың омонимнерин сөзүглел иштинден тывар, оларның чүге омонимнер апарганын тайылбырлаар. «Алдын аптара» деп оюнга бөлүк аайы-биле киржир: «Ниити түрк сөстер», «Моол дылдан үлегерлээн сөстер», «Кыдат дылдан үлегерлээн сөстер», «Төвүт дылдан үлегерлээн сөстер», «Орус дылдан үлегерлээн сөстер», «Англи, корей, япон дылдардан үлегерлээн сөстер» (бөлүүнге хамаарышкан сөстерни шилип тывар). Ниити түрк лексиканың, моол дылдан үлегерлээн лексиканың чижектерин тывар. Моол, төвүт, кыдат сөстерни аңгылаар.

	Ажыглалының аайы-биле тыва дылдың лексиказы. Ниити ажыглалдың сөстери. Кызыгаарлыг ажыглалдың сөстери: диалектизмнер, мергежил сөстери болгаш терминнер. Ховар ажыглалдың сөстери: эргижирээн сөстер (историзмнер, архаизмнер), чаа сөстер (неологизмнер). Жаргонизмнер. Хуу аттар (ономастика), оларның янзылары (топонимнер, антропонимнер, этнонимнер, зоонимнер болгаш космонимнер).		Эрги болгаш чаа орус үлегерлеп алыышкыннарны тодарадыр. Кыска дыңнадыг белеткээр: «Ажыглалының аайы-биле тыва дылдың лексиказы». «Мени каяа ажыглаар силер?» деп оюнга бөлүк аайы-биле киржир: «Каяа-даа» (ниити ажыглалдың сөстери), «Тожу кожуунга» (диалектизмнер), «Эштерим аразынга» (жаргонизмнер), «Ажылымга», «Аалымга» (мергежил сөстери), «Кырган-ачам дугайында сактыышкынга, чогаалга» (эргижирээн сөстер), «Квест-оюнга» (чаа сөстер). Ниити ажыглалдың, ховар ажыглалдың сөстерин (эргижирээн сөстер – историзмнер, архаизмнер, чаа сөстер – неологизмнер), кызыгаарлыг ажыглалдың сөстерин (диалектизмнер, мергежил сөстери, жаргонизмнер), терминнерни аңгылаар. Мергежил сөстерин, диалектизмнерни, терминнерни чугааның янзы-бүрү байдалдарынга ажыглаар. Чечен чогаал сөзүглелдеринден эргижирээн сөстер, историзмнер, неологизмнерни тывар. Бодунуң чугаазынга жаргонизмнер болгаш диалектизмнерни кандыг таварылгада ажыглаарын боданыр. Литературлуг дылдың сөстерин диалектизмнерден ылгаар. Тыва литературлуг дылдың лексиктиг нормаларын шын сагып турарын медереп билир. Тыва дылдың лексиказын тывылган угунуң болгаш ажыглалының аайы-биле таныыр, оларны аңгылаар, бижимел чугаага шын ажыглаар. «Чүү-дүр ол?» деп оюнга бөлүк аайы-биле киржир: «Топо»,«Гидро»,«Этно»,«Антропо»,«Зоо»,«Космо» (хуу аттарны танып билир, аңгылаар, шын бижиир). Хуу аттар дугайында кол билиглерни шиңгээдир. Оларның янзыларын аңгылаар (топонимнер, антропонимнер, этнонимнер, зоонимнер база космонимнер), сөзүглелден тывар.

	Фразеология – дыл эртеминиң бир адыры. Фразеологизмнер дугайында билиг. Фразеологимзнерниң кол демдектери болгаш утказы. Тыва дылдың фразеологтуг словары. Тыва дылдың тайылбырлыг словары. Сөстүң лексиктиг сайгарылгазы.		Фразеологияның кол билиглерин шиңгээдир, медереп билир. Хостуг болгаш быжыг сөс каттыжыышкыннарын аңгылаар. Сөзүглелден фразеологизмнерни тывар, оларны синонимниг одуруг тургузарынга ажыглаар. Оларның утказын тайылбырлаар болгаш чугаага ажыглаар. Фразеологизмнерни сөзүглелдерден, тайылбыр словарьдан тывар, олар-биле домактарны чогаадыр. Фразеологизмнерниң синонимнерин тывар. Орус дылда тыва дылга чоок уткалыг фразеологизмнерниң чижектерин көргүзер. Тыва дылдың фразеологтуг словарын ажыглаар. Бөлүктеп ажылдаар: тыва дылдың тайылбыр словары, тыва дылдың фразеологтуг словары (сөстерниң болгаш фразеологизмнерниң уткаларын тодарадыр). Тыва дылдың очулга болгаш терминнер словарьларының төрээн дылдың байлаан шиңгээдип алырынга ужур-дузалыын медереп билир. Бодунуң болгаш өске кижиниң чугаазында сөстерниң ажыглалынга хамаарыштыр үнелелди бээр. Бот хуузунда ажылдаар: сөстүң лексиктиг сайгарылгазын кылыр. Словарьлыг диктантыны бижиир.
	Хыналда ажыл	1	Бот хуузунда ажылдаар: диктант бижиир. Сөстүң утказын, ооң бөлүүн тайылбырлаарынга немелде онаалгалыг хыналда ажылды күүседир.
Синтаксис. Пунктуация	Синтаксис – грамматиканың бир адыры. Пунктуация дугайында билиг. Бижик демдектери болгаш оларның хүлээлгелери.	1	Синтаксистиң кол билиглериниң дугайында чугаага киржир. Коллективтиг ажылдаар: бижик демдектерин шын ажыглаарының дүрүмнерин тайылбырлаар. Эжеш ажылдаар: бижик демдектери болгаш оларның хүлээлгелерин тодарадыр.

	Сөс каттыжыышкыннары. Сөс каттыжыышкынының дугайында билиг. Сөс каттыжыышкынында өзек болгаш чагырткан сөс. Сөс каттыжыышкынының синтаксистиг сайгарылгазы.	4	Өөредилге номунда сөс каттыжыышкыннарынга хамаарышкан материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир. Эжеш ажылдаар: сөс каттыжыышкынында өзек болгаш чагырткан сөстү тодарадыр. Коллективтиг ажылдаар: домак иштинден сөс каттыжыышкыннарын ушта бижиир, өзек сөстен чагырткан сөсче харылзаалыг айтырыгны салыр. Сөзүглелде ажыглаттынган сөс каттыжыышкыннарының утказын тайылбырлаар. Эжеш ажылдаар: сөс каттыжыышкынының синтаксистиг сайгарылгазын кылыр. Бот хуузунда ажылдаар: бердинген модельдер аайы-биле сөс каттыжыышкынын тургузар: д.а.+ч.а., с.а.+ч.а. дээш о.ө. Сөс каттыжыышкыннарынга хамаарыштыр тургузуп алганы айтырыгларны бот-боттарынга салыр, онаалгаларны бээр. Сөс каттыжыышкынының синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.
	Хыналда ажыл	1	Бот хуузунда ажылдаар: онаалгаларны күүседир.
	Домак. Бөдүүн домак дугайында билиг. Чугаалаар сорулгазының аайы-биле домактарның хевирлери (медээ, айтырыг, кыйгырыг домактары). Алгы домаа. Домактың грамматиктиг ооргазы (предикаттыг төвү). Тургузуунуң аайы-биле домактарның янзыларының ийи составтыг болгаш чаңгыс составтыг, делгереңгей эвес болгаш делгереңгей, нарынчыттынган болгаш нарынчыттынмаан, долу болгаш долу эвес домактар дугайында ниити билиг. Бөдүүн домакта логиктиг ударение дугайында	6	Сөс, сөс каттыжыышкыны, домакты ылгаар болгаш оларны тода тайылбырлаар. Коллективтиг ажылдаар: чугаалаар сорулгазының аайы-биле медээ, айтырыг, кыйгырыг домактарын тодарадыр. Алгы домаан ылгап билир. Бот хуузунда ажылдаар: домактың грамматиктиг ооргазын (кол сөс, сөглекчизин) тывар, кандыг чугаа кезээ-биле илереттингенин тодарадыр. Домакта кол сөс биле сөглекчиниң харылзаазын тайылбырлаар. Өөредилге номунда бөдүүн домакка хамаарышкан материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир. Алган билиглерин мергежилгелерни күүседип тура ажыглаар. Башкының сүмелээни сөзүглелден тургузуунуң аайы-биле домактарның янзыларынга чижектерни тывар азы боду чогаадыр.

	билиг. Бөдүүн домактың синтаксистиг сайгарылгазы.		Аас чугаага үн аяны, логиктиг удареииени; бижимел чугаага бижик демдектерин сагыыр. Делгереңгей болгаш делгереңгей эвес домактарны сөзүглелден тывар болгаш тургузар, домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр. Пунктуастыг дүрүмнерни сагыыр. Эжеш ажылдаар: бөдүүн домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр. Бөдүүн домакта логиктиг ударение дугайында чугаага киржир. «Синтаксис» деп темага улуг эвес тестиге харыылаар.
	Катаптаашкын	1	Синтаксис, пунктуацияга алган билиглерин катаптаар.
	Хыналда ажыл	1	Диктант бижиир, хыналда онаалгаларны кылыр.
Чугаа, чугаалажып харылзажыры болгаш чугаа культуразы	Диалог. Аас чугааның хевирлери: айтырыг-харыы, сонуургалын оттуруп чугаалажыры, бодал солчуру. Монолог: тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын.	4	Өөредилге номунда диалог, монологка хамаарышкан материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерни күүседир. Диалог болгаш монологту ылгап билир. Бөлүктеп ажылдаар: бердинген темаларга диалогтуң хевирлериниң чижектерни тургузар: айтырыг-харыы, сонуургалын оттуруп чугаалажыры, бодал солчуру. Бот хуузунда ажылдаар: бердинген тема аайы-биле монологтуң кайы-бир хевиринге кыска сөзүглелди тургузар (тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын), эштериниң мурнунга номчуур. Бодунуң бодалын илередир, чугаа культуразын сагыыр. Чаңгысклассчыларының чугаазында эрттирипкен частырыгларын хайгааараар, чазыгларын эдер.
	Катаптаашкын. Фонетика. Орфоэпия. Орфография. Лексика болгаш фразеология. Синтаксис. Пунктуация.	2	Тус-тузунда тема аайы-биле демнежип, коллективтиг ажылды чорудар, бөлүк аайы-биле болгаш чааскаан ажылдаар.
	Хыналда ажыл	1	Хыналда ажылды күүседир.
		68 шак	

6 класс – 68 ш.

Катаптаашкын – 8 шак.
Хыналда болгаш чогаадыкчы ажылдар (хыналда ажыл, эдертиг, чогаадыг, словарлыг диктант, төлевилел дээш о.ө.) – 13 шак.
Теория болгаш практика – 47 шак.
Ажыглаар өөредилге номнары:
Тыва дыл. 6 класс. Авторлары: Е.М. Куулар, Т.Б. Оюн, Ч.А. Сарыглар. – Красноярск: ООО Издательство «Офсет», 2022.
(Тыва дыл. 6 класс. Авторлары: Е.М. Куулар, Т.Б. Оюн, Ч.А. Сарыглар, 2024, чаарткан электроннуг хевири).

Дылдың адырлары	**Программа аайы-биле темалар**	**Шактар саны**	**Өөреникчилерниң кылыр ажыл-чорудулгазының кол хевирлериниң чижек тайылбыры**
Дыл, дыл дугайында ниити билиглер	Дыл – харылзажырының чугула чепсээ. Төрел дылдар болгаш өгбе дыл дугайында билиг. Дириг болгаш өлүг дылдар. Түрк дылдар дугайында.	2	Кижилерниң аразында чугаалажыр чугула чепсээ – дыл дугайында чугаага киржир. Эжеш ажылдаар: өлүг дылдар дугайында дыңнадыг белеткээр, немелде литератураны дилеп тывар, энциклопедияларны ажыглаар. Өөредилге номунда дылга, төрел дылдарга хамаарышкан материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерни күүседир. «Тыва дылдың түрк дылдар аразында туружу» деп темага төлевилел тургузарынга киржир.
	5 класска өөренген чүүлдеринге катаптаашкын Фонетика болгаш орфоэпия. Лексика. Сөзүглелдер, оларның стили.	2	Тема аайы-биле ажылдаар: коллективтиг ажыл, бөлүктеп азы бот хуузунда ажылдаар. Өөредилге номунда бердинген материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерни күүседир.
	Чогаадыг	1	Бижимел чугааны сайзырадыр. Орфографтыг, пунктуастыг нормаларны, чугаа культуразының нормаларын сагыыр.
Сөс тургузуу болгаш сөс чогаадылгазы	Морфемика. Тыва дылда сөстүң уткалыг кезектери азы морфемалар. Сөстүң тургузуу. Сөстүң дазылы. Төрел сөстер. Дүлей ажык эвес үн-биле төнген дазылга, ажык үнден эгелээн кожумак немежирге, дүлей ажык эвес үннерниң ыыткыр үннер-биле	8	Эжеш ажылдаар: бердинген сөстерниң уткалыг кезектерин (морфемаларын) – дазыл, чогаадылга, хевир тургузар, өскертилге кожумактарын – аңгылап айтыр, шын шыяр. Бөлүктеп ажылдаар: сөстүң уткалыг кезектериниң чүгле кайы-

	солчуру. Чогаадылга кожумактары. Аттыг чүве аттарын, кылыг сөзүн, наречиени тургузар кожумактар. Сөстүң дөзү: укталган, укталбаан. Хевир тургузар кожумактар: чүве адының бичеледир чассыдар кожумактары, демдек адының чадаларының кожумактары, кылыг сөзүнүң болбас хевириниң кожумаа, кылыг сөзүнге немелде утка киирер кожумактар. Өскертилге кожумактары: чүве адының сан, падеж, арын кожумактары; кылыг сөзүнүң үе, сан, арын кожумактары. Сөс чогаадылгазы . Сөстүң тургустунар аргалары: морфологтуг (кожумактыг), синтаксистиг арга. Хурааңгайлаар арга. Сөстүң морфемниг сайгарылгазы.		бирээзи кирген (арын кожумактарлыг, демдек ады чогаадыр кожумактарлыг, укталган дөстүг дээш о.ө.) сөстерни домак иштинден тывар. Сөс тургузуу болгаш сөс чогаадылгазының кол билиглерин эки шиңгээдип алырынга дузалаар оюннарга киржир. Эжеш ажылдаар: чогаадылга кожумактарының ажыглалын тайылбырлаар: *-чын, -чи, -кчи* деп кожумактарның болгаш оларның фонетиктиг вариантыларының чүве адын тургузарын; *-лыг, -зыг, -кыр, -кы*, наречиениң *-тыр, -кылаштыр* деп кожумактарның болгаш оларның фонетиктиг вариантыларының дузазы-биле чугаа кезектерин тургузар. Бот хуузунда ажылдаар: хевир тургузар кожумактарга чижектер тывар: чүве адының бичеледир чассыдар кожумактарын *(-чык, -чыгаш, -ак, -пай, -кай* болгаш оларның фонетиктиг вариантыларын), демдек адының чадаларының кожумактарын (*-ак, -сымаар, -ылдыр; -гыр* болгаш оларның фонетиктиг вариантыларын), кылыг сөзүнүң болбас хевириниң кожумаан (*-ма, -мас*), кылыг сөзүнге (причастие, деепричастие) немелде утка киирер залог, вид кожумактарын таныыр. Сөсте чогаадылга, хевир тургузар болгаш өскертилге кожумактарын таныыр. Сөстүң тургустунар аргаларын аңгылаар: морфологтуг (кожумактыг), синтаксистиг арга, хурааңгайлаар арга.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
Морфология	Морфология – грамматиканың бир адыры. Тыва дылда чугаа кезектериниң бөлүктээшкини. Чүве адының ниити утказы, грамматиктиг демдектери болгаш синтаксистиг хүлээлгелери. Тодаргай болгаш туугай чүве аттары.	15	Морфологияның кол билиглерин шиңгээдир. Сөстүң грамматиктиг болгаш лексиктиг уткаларын ылгаар. Тускай болгаш дузалал чугаа кезектерин аңгылаар. Эге школага алган билиглерин сактыр, чугаа кезектерин таныыр. Өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга

	Хуу болгаш ниити чүве аттары. Чүве адының чогаадылгазы. Чүве аттарының бичеледир, чассыдар хевирлери. Чүве аттарының саны. Чүве адының хамаарылга хевири, ооң кожумактарын шын бижиири. Үлегерлеп алган чүве аттарының хамаарылга кожумактарын шын бижиири. Чүве адының падежтери, оларның грамматиктиг утказы, кожумактарын шын бижиири. Адаарының падежи Хамаарыштырарының падежи Бээриниң падежи Онаарының падежи Турарының падежи Үнериниң падежи		киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир. Бөлүктеп ажылдаар: сөстүң кайы чугаа кезээнге хамааржырын тодарадыр. Эжеш ажылдаар: тыва дылда чугаа кезектериниң бөлүктерин тайылбырлаар. Чүве адының утказын, грамматиктиг демдектерин болгаш синтаксистиг хүлээлгелерин тодарадыр. Тодаргай болгаш туугай чүве аттарын, оларның кол темалыг бөлүктерин аңгылаар. Хуу болгаш ниити чүве аттарын, оларның кол темалыг бөлүктерин аңгылаар. Хуу болгаш ниити чүве аттарының шын бижилгезин сагыыр. Өөредилге номунда материалдарының ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир. «Чүве адының морфологтуг демдектери» деп диалогка киржир. Эжеш ажылдаар: чүве аттарының бичеледир, чассыдар хевирлерин тургузар, кожумактарын айтыр. Чүве аттарының шын бижилгезинге хамаарышкан ажылдарны күүседир (мергежилгелер, демнежилге ажылы, бот ажыл, мергежилгелерни боду тургузар, удур-дедир ханажыр). Коллективтиг ажылдаар: домакка чүве адының синтаксистиг хүлээлгезин тодарадыр, тайылбырлаар. Чүве адының кылыг сөзү-биле холбаалыын тайылбырлаар. Адалга дугайында билигни алыр, адалга болуп чоруур чүве адын кол сөстен ылгаар, адалгалыг домактарга бижик демдээн сагыыр, адалгалыг домактарны тургузар. Доора падежтерниң кожумактарын домак тургузарынга шын ажыглаар. Чүве аттарын саннарга, арыннарга, падежтерге өскертир. Бот хуузунда ажылдаар: чүве адының падежтерин таныыр. Оларның тус-тузунда айтырыгларын шын салыр, грамматиктиг утказын тодарадыр, кожумактарын шын бижиир. Чүве аттарын домакка шын ажыглаар.

	Углаарының падежи Орус дылдан үлегерлээн сөстерниң падеж, сан кожумактарын шын бижиири Чүве адының морфологтуг сайгарылгазы		Бөлүктеп ажылдаар: орус дылдан үлегерлээн сөстерниң кожумактарын шын бижиир. Чүве адының морфологтуг сайгарылгазын кылыр.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
	Демдек ады. Ооң утказы болгаш синтаксистиг хүлээлгелери. Демдек аттарының темалыг бөлүктери. Кижилерниң аажы-чаңын, мөзү-бүдүжүн көргүскен демдек аттары. Дириг амытаннарның аажы-чаңын, өң-чүзүнүн көргүскен демдек аттары. Чүвелерниң янзы-бүрү ылгавыр талаларын көргүскен демдек аттары. Демдек адының чогаадылгазы: морфологтуг арга, синтаксистиг арга, сөстүң катаптаанындан тургустунары. Демдек адының уткалыг бөлүктери. Шынарның демдек аттары. Шынарның демдек адының чадалары. Өйүнде чада. Кошкадыр чада. Күштелдирер чада. Хамаарылганың демдек ады. Укталган, укталбаан демдек аттары. Демдек адының морфологтуг сайгарылгазы. Демдек адынга катаптаашкын. Демдек адын чугаага ажыглаары	10	Демдек адының ниити утказының дугайында чугаага киржир. Коллективтиг ажылдаар: демдек адының морфологтуг демдектерин тывар. Бөлүктеп ажылдаар: шынарның болгаш хамаарылганың демдек аттарын сөзүглелдерден тывар. Демдек адының канчаар тургустунарын тайылбырлаар: 1) чогаадылга кожумактарының дузазы-биле: *-лыг, -зыг, -кыр, -кы* болгаш оларның фонетиктиг вариантылары; 2) сөстерниң каттышканындан: дефистеп бижиир: *орлан-эрес;* тудуштур бижиир: *кара+ала = карала*); 3) сөстерниң катаптаанындан (*кара-кара*). Демдек аттарын чогаадыр. Эжеш ажылдаар: демдек аттарының уткалыг болгаш темалыг бөлүктерге аңгылаар. Шынарның болгаш хамаарылганың демдек аттарының темалыг бөлүктерин аңгылаар. Коллективтиг ажылдаар: Укталган, укталбаан демдек аттарын тодарадыр. Шынарның демдек аттарының өйүнде, кошкадыр, күштелдирер чадаларының дугайында чугаага киржир. Шынарның демдек аттарының кошкадыр, күштелдирер чадаларын тургузар, чугаага ажыглаар. Оюн хевиринде онаалгаларны күүседип, демдек адынга дүрүмнерни бижыглаар. «Шынарның демдек адының чадалары» деп дыңнадыгга белеткенир.

			Эжеш ажылдаар: чогаадылга кожумактарының дузазы-биле демдек аттарын тургузар даалгаларны күүседир. Коллективтиг ажылдаар: өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерде онаалгаларны күүседир. Демдек адының синтаксистиг хүлээлгезин тодарадыр. Демдек адының морфологтуг сайгарылгазын кылыр. Демдек ады кирген домактарны сайгарар болгаш сөзүглелдерни номчуур.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
	Чогаадыг/ чогаадыкчы ажыл	1	Чогаадыкчы ажыл: Чурук-биле ажылдаар. Диалогка киржир. Демдек аттарын домакка ажыглаар. Кыска сөзүглелди тургузар.
	Сан адының утказы. Сан адының тургузуунуң болгаш утказының аайы-биле бөлүктери. Араб болгаш рим чурагайлар-биле айыткан сан аттарының кожумактарын шын бижиири. Сан адының синтаксистиг хүлээлгези. Сан адының нарын сөстер болгаш быжыг сөс каттыжыышкыннары тургузарынга киржилгези. Тыва дылда хемчег илередир чамдык сөстерниң ажыглалы. Сан адын чугаага ажыглаары.	7	Сан адының ужур-утказының, морфологтуг демдектериниң дугайында чугаага киржир. Өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң дузазы-биле сан адынга хамаарышкан айтырыгларны сайгарар, боду онаалгаларны тургузар. Бөдүүн, нарын болгаш каттышкан (составтыг) сан аттарын аңгылаар. Эжеш ажылдаар: сан аттарының бөлүктерин тодарадыр: түң болгаш дугаар сан аттарын, чыырының, үүрмектээриниң, аңгылаарының, чоокшуладырының. Оларны сөзүглелдерден тывар. Сан адының чүве ады-биле каттышканда, чүве адын чаңгыстың санынга ажыглаары (ч: тозан аът). Үе санын (чыл, ай, хүннү) шын ажыглаары. Сан аттарының шын бижилгезин сагыыр. Сан адының синтаксистиг хүлээлгезин тодарадыр. Сан аттарының дузазы-биле нарын сөстерни тургузар. Сан аттары кирген фразеологизмнерниң утказын тайылбырлаар. Эжеш ажылдаар: сөзүглелдерден тыва хемчег илередир сөстерни тывар. Коллективтиг ажылдаар: морфологияга хамаарышкан айтырыгларга харыылаар. Билиин хынаар, бодунга түңнелдерни үндүрер.

	Сан адының морфологтуг сайгарылгазы.		Сан адының морфологтуг сайгарылгазын кылыр.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
	Ат орнунуң грамматиктиг утказы, морфологтуг демдектери, синтаксистиг хүлээлгези. Ат орнунуң бөлүктери. Арынның ат оруннары. Айтылганың ат оруннары. Айтырыгның ат оруннары. Тодаргай ат оруннары. Тодаргай эвес ат оруннары, оларны шын бижиири. Чамдык ат оруннарының саннарга, падежтерге өскерлири. Ат оруннарының морфологтуг сайгарылгазы	5	Ат орнунуң грамматиктиг утказынының, морфологтуг демдектериниң, синтаксистиг хүлээлгезиниң дугайында чугаага киржир. Ат орнунуң бөлүктерин аңгылаар (арынның, айтырыгның, айтылганың, тодаргай болгаш тодаргай эвес ат оруннары), оларның синтаксистиг хүлээлгерин тайылбырлаар. Бөлүктеп ажылдаар: ат оруннарын өске чугаа кезектеринден ылгаар, падежтерге өскертир. Силер, болар деп ат оруннарын тыва чугаа этикединге дүүштүр ажыглаар, улуг улус-биле чугаалажып билир. Бот хуузунда ажылдаар: аңгы-аңгы от оруннары-биле домактарны чогаадыр. Коллективтиг ажылдаар: өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң дузазы-биле ат орнунга хамаарышкан айтырыгларны сайгарар. Бөлүктеп ажылдаар: тодаргай эвес ат оруннарының шын бижилгезин тайылбырлаар. Ат оруннары кирген домактарны, сөзүглелдерде сайгарар. Чамдык ат оруннарын саннарга, падежтерге өскертир. Эжеш ажылдаар: ат оруннарының морфологтуг сайгарылгазын кылыр. Коллективтиг ажылдаар: дириг амытаннар дугайында сөзүглелди дыңнаар, сайгарар. Бот хуузунда ажылдаар: ат оруннарын ажыглап тургаш, чурумал хевиринге ынак дириг амытанының дугайында чогаадыгны бижиир.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
	Чогаадыг	1	Сөс курлавырын байыдар. Чугаа нормаларын сагыыр.
Чугаа, чугаалажып харылзажыры	Тыва улустуң чугаа этикеди. Чугаа чорудулгазының хевирлери: чүгүртү (улуг-	7	Тыва болгаш орус улустуң чугаа этикединде дөмейлешкек болгаш ылгалдыг талаларының дугайында коллективтиг чугаага киржир. Кичээлдерге номчулганың аңгы-аңгы хевирлерин ажыглаар.

болгаш чугаа культуразы	каралап) номчууру; сөзүглелден кол медээни тып номчууру; сөзүглелди сайгарып номчууру. Сөзүглелдиң тодаргай болгаш элдээрткен утказы. Номчааны чечен чогаал сөзүглелиниң утказын сактып бижиири. Монологтуң янзылары. Чурумал. Тоожуушкун. Угаап боданыышкын. Дыл темазынга дыңнадыг. Диалогтуң хевирлери: кылдыныгны боттандырарынче углаптар чугаа, бодал солчуп чугаалажыры.		Коллективтиг ажылдаар: сөзүглелде кол болгаш элдээрти чугаалаан медээни тодарадыр. Бот хуузунда ажылдаар: номчааны чечен чогаал сөзүглелиниң утказын дамчыдар. Монологтуң янзыларының дугайында чугаага киржир. Чугаа этикединиң онзагайларын көргүскен дыңнадыгларны, презентацияларны тургузар. Бөлүктеп ажылдаар: хевир аайы-биле диалогтуң чижектерин тургузар; номчааны, дыңнаны диалогтуң утказын чугаалаар.Чугаа культуразынга хамаарышкан оюн хевиринде тургустунган онаалгаларны күүседир.
	Каптаашкын. Сөс тургузуу болгаш сөс чогаадылгазы. Морфология. Аттыг чугаа кезектери. Ат орну.	3	Тус-тузунда тема аайы-биле бот хуузунда, эжеш, бөлүктеп, коллективтиг ажылдаар. Чыл дургузунда өөренген темаларны каптаар: сөс тургузуу. Сөс чогаадылгазы. Чүве ады. Демдек ады. Сан ады. Ат орну.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
		68 шак	

7 класс – 68 ш.

Катаптаашкын – 6 шак.
Хыналда болгаш чогаадыкчы ажылдар (хыналда ажыл, эдертиг, чогаадыг, словарлыг диктант, төлевилел дээш о.ө.) – 9 шак.
Теория болгаш практика – 53 шак.
Ажыглаар өөредилге ному:
Тыва дыл. 7 класс. Авторлары: Е.М. Куулар, Т.Б. Оюн, Ч.А. Сарыглар. – Красноярск: ООО Издательство «Офсет», 2023.

Дылдың адырлары	**Программа аайы-биле темалар**	**Шактар саны**	**Өөреникчилерниң кылыр ажыл-чорудулгазының кол хевирлериниң чижек тайылбыры**
Дыл, дыл дугайында ниити билиглер	Тыва дыл – Тыва Республиканың күрүне дылы**.** Тыва дылдың ужур-утказы болгаш хүлээлгелери. Тыва дыл болгаш чоннуң культуразы	3	Тыва Республикада күрүне дылдарының, оларның хүлээлгелериниң дугайында чугаага киржир. «Тыва дыл – күрүне дылы» деп темага материалдарны чыгаш, презентацияны белеткээш, ону камгалаар. Тыва дылдың ужур-утказы болгаш ооң чоннуң культуразы-биле холбаалыының дугайында кыска дыңнадыгны кылыр.
	6 класска өөренген чүүлдеринге катаптаашкын	1	6 класска өөренген чүүлдерин катаптаар: сөс тургузуу. Сөс чогаадылгазы. Морфология
	Чогаадыг	1	Сөс курлавырын байыдар. Бижимел чугаазын сайзырадыр. Аас болгаш бижимел чугаа нормаларын сагыыр.
Морфология	Морфология. Кылыг сөзү. Кылыг сөзүнүң грамматиктиг утказы, морфологтуг демдектери, синтаксистиг хүлээлгези. Кылыг сөстериниң уткалыг бөлүктери. Кылыг сөзүнүң тургузуу. Кылыг сөзүнүң чогаадылгазы. Морфологтуг арга. Синтаксистиг арга. Дузалал кылыг сөстери. Бөдүүн, нарын, составтыг кылыг сөстери. Кылыг сөзүнүң болур болгаш болбас хевирлери. Кылыг сөзүнүң эге хевири. Кылыг сөзүнүң немелде утка илередир хевирлери.	9	Морфологияның кол билиглерин системалыг кылдыр билиндирер. Тускай чугаа кезээ болур кылыг сөзүнүң дугайында чугаага киржир. Эжеш ажылдаар: кылыг сөзүн морфологтуг демдектериниң болгаш синтаксистиг хүлээлгезиниң аайы-биле тайылбырлаар. Өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерде онаалгаларны күүседир. Кылыг сөстериниң уткалыг бөлүктерин аңгылаар. Бөдүүн, нарын, составтыг кылыг сөстерин шын тодарадыр. Эжеш ажылдаар: нарын болгаш составтыг кылыг сөстериниң тургустунарын тайылбырлаар, оларны шын бижиир. Болбас хевирде кылыг сөзүн шын бижиир, оларга ударениени сагыыр.

	Кылыг сөзүнүң залогтары. Болдуруушкун залогу. Болчуушкун залогу. Эгидиишкин залогу. Качыгдаашкын залогу. Кылыг сөзүнүң видтери. Тодаргай эвес вид. Доозулган вид. Дагыннаан вид. Болбастаар вид Ритмиктиг вид. Дүрген вид.		Бот хуузунда ажылдаар: кылыг сөзүнүң эге хевирин тодарадыр. Коллективтиг ажылдаар: кылыг сөзүнүң немелде утка илередир хевирлериниң кожумактарын тывар. Ук хевирлерниң дугайында чугаага киржир.
	Катаптаашкын	1	Алган билиглерин катаптаар.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
	Причастие – кылыг сөзүнүң тускай хевири. Эрткен үениң причастиези. Келир үениң причастиези, болгалак үениң, болгу дег үениң причастиелери. Причастиелиг бөлүглел, ооң домакка тодарадылга, байдал болуру. Причастиелерниң морфологтуг сайгарылгазы.	4	Коллективтиг ажылдаар: кылыг сөзүнүң онзагай хевири – причастие дугайында чугаага киржир. Бөлүктеп ажылдаар: причастиелерниң грамматиктиг утказын, морфологтуг демдектерин, синтаксистиг ужур-дузазын тодарадыр. Бот хуузунда ажылдаар: эрткен болгаш келир үениң причастиелерин ылгаар. Болгалак үениң причастиезин ылгаар, сөзүглелден тывар, чугаага ажыглаар. Эжеш ажылдаар: болгалак үениң причастиезин сөзүглелден тывар азы чогаадыр. Бот хуузунда ажылдаар: причастиелерни чүвелерниң демдээн көргүзерде ажыглаар. Причастиелерниң морфологтуг сайгарылгазын кылыр. Причастиелиг бөлүглелдерни тывар, оларның домакка тодарадылга азы байдал болуп чоруурун тодарадыр мергежилгелерни күүседир.
	Чогаадыг	1	Сөс курлавырын байыдар. Чугаазын сайзырадыр.
	Деепричастие. Деепричастие – кылыг сөзүнүң өскерилбес тускай хевири. Деепричастиелерниң грамматиктиг утказы, синтаксистиг хүлээлгелери. Тыва дылдың деепричастиелери. Деепричастиелиг бөлүглелдер, оларга бижик демдектери болгаш домакка байдал болуру.	5	Коллективтиг ажылдаар: деепричастиелерниң грамматиктиг утказын, морфологтуг демдектерин, синтаксистиг хүлээлгелерин тодарадып сайгарар. Тыва дылдың деепричастиелерин аңгылаар: каттышкак, кожаланчак, эрткен, болбас, үдекчи, кызыгаарлаар деепричастиелер. Эжеш ажылдаар: домактардан деепричастиелерни тывар. Бот хуузунда ажылдаар: деепричастиелиг бөлүглелдерни сөзүглелдерден тывар, оларга бижик демдектерин тайылбырлаар, синтаксистиг хүлээлгелерин тодарадып сайгарар.

	Морфологтуг сайгарылга. Словарылыг диктант		Деепричастиелерни составтыг кылыг сөзүнүң кезээ кылдыр ажыглаар, ооң бодунуң (деепричастиениң) домакка кандыг кежигүн болурун тодарадыр. Деепричастиелерни болгаш деепричастиелиг бөлүглелдерни домакка ажыглаар. Причастиелер, деепричастиелер база причастиелиг болгаш деепричастиелиг бөлүглелдер кирген сөзүглелдерни номчуур болгаш сайгарар. Морфологтуг сайгарылганы кылыр.
	Хыналда ажыл	1	Кылыг сөзүнүң немелде утка илередир хевирлеринге, деепричастиелерге алган билиглерин хынаар.
	Наклонение, ооң хевирлери (болуушкун, дужаал, даар, чөпшээрел, кызыгаарлаар наклонениелер). Болуушкун наклонениези, ооң үелери. Болуушкун наклонениезиниң эрткен үези. Болуушкун наклонениезиниң амгы үези. Болуушкун наклонениезиниң келир үези. Дужаал наклонениези. Даар наклонениези. Чөпшээрел наклонениези. Кызыгаарлаар наклонениези. Кылыг сөзүнүң морфологтуг сайгарылгазы.	8	Коллективтиг ажылдаар: кылыг сөзүнүң наклонениезин тодарадыр, ооң хевирлерин аңгылаар: болуушкун, дужаал, даар, чөпшээрел, кызыгаарлаар. Бөлүктеп ажылдаар: болуушкун наклонениезиниң үелери аңгылаар: эрткен үелер (шагда эрткен, чоокта эрткен, барымдаалыг, бадыткалдыг); амгы үелер (тодаргай болгаш тодаргай эвес); келир үе (болгалак келир үе). Мергежилгелерни күүседир. Бот хуузунда ажылдаар: кылыг сөзүнүң синтаксистиг хүлээлгелгелерин тайылбырлаар. Кылыг сөзүнүң морфологтуг сайгарылгазын кылыр. Чугаага кылыг сөзүнүң болуушкун наклонениезиниң үелерин шын ажыглаар. Эжеш ажылдаар: наклонениениң хевирлерин таблица, схемаларга көргүзер. Кылыг сөзүнүң хевирлерин аас болгаш бижимел чугаага шын ажыглаар. Бот хуузунда ажылдаар: кылыг сөзүнүң наклонениелериниң, болбас хевириниң, немелде утка илередир хевирлериниң кожумактарын шын бижиир. Чурумал хевиринге «Кырган-ачамның чайлаа» деп чогаадыгны бижиир. Сөзүглел-биле ажылдаар: номчуур, утказын чугаалаар, литературлуг дылдың нормаларын сагыыр. Кылыг сөзүнүң морфологтуг сайгарылгазы.

	Кылыг сөзүнге катаптаашкын	1	Кылыг сөзү болгаш ооң хевирлерин катаптаар.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
	Өттүнүг сөстер – тускай чугаа кезээ, ниити утказы. Өттүнүг сөстерниң уткалыг бөлүктери (үн, ыыт-дааш, шимчээшкин, хевир өттүнер сөстер, минниишкин илередир сөстер), оларның тургустунары. Составтыг кылыг сөстери тургузарынга ужур-дузазы база синтаксистиг хүлээлгези. Өттүнүг сөстерниң морфологтуг сайгарылгазы.	2	Коллективтиг ажылдаар: өттүнүг сөстерин танып тывар, оларның ниити утказын тайылбырлаар. Бөлүктеп ажылдаар. Өттүнүг сөстерниң уткалыг бөлүктерин аңгылаар: ыыт-дааш, үн өттүнер сөстер, хевир өттүнер сөстер, минниишкин илередир сөстер. Оларны аян сөстеринден ылгаар, сөзүглелдерден тывар. Бот хуузунда ажылдаар: өттүнүг сөстерин шын кылдыр ургузар. Эжеш ажылдаар: составтыг кылыг сөстерин тургузарынга ужур-дузазын тайылбырлаар; оларның дузазы-биле составтыг кылыг сөстерин тургузар. Бот хуузунда ажылдаар: кылыг сөзүнүң составынга турда, синтаксистиг хүлээлгезин сайгарар. Өттүнүг сөстериниң морфологтуг сайгарылгазын кылыр. Өттүнүг сөстерниң уткалыг бөлүктерин аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар. Өттүнүг сөстери кирген сөзүглелдерни номчуур болгаш шын бижилгезин, утказын сайгарар. «Аалга (чайлагга, кыштагга) чорааным» деп темага тоожуушкун хевиринге чогаадыгны бижиир.
	Наречие – тускай чугаа кезээ, ооң грамматиктиг утказы, синтаксистиг хүлээлгелери. Наречиелерниң чогаадылгазы болгаш оларны шын бижиири. Наречиелерниң өске чугаа кезектеринден ылгалы. Наречиелерниң уткалыг бөлүктери, оларның синтаксистиг хүлээлгелери. Үениң наречиези. Туруштуң наречиези. Сорулганың, чылдагаанның наречиелери. Кылдыныг аргазының наречиези. Хемчегниң наречиези.	6	Наречиениң грамматиктиг утказы, синтаксистиг хүлээлгелериниң дугайында чугаага киржир. Эжеш ажылдаар: наречиениң грамматиктиг демдектерин тывар. Мергежилгелерни күүседир: наречиени өске чугаа кезектеринден ылгаар. Бот хуузунда ажылдаар: наречиелерниң бөлүктерин аңгылаар: үениң, туруштуң, сорулганың, ылдагаанның, кылдыныг аргазының, хемчегниң. Наречиелерниң бөлүктеринге таблицаны долдурар. Наречиелерни (удурланышкак болгаш чоок уткалыг) аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар. Эжеш ажылдаар: наречиелерниң тургустунар аргаларын тайылбырлаар.

	Наречиелерниң морфологтуг сайгарылгазы. Катаптаашкын.		Өөредилге номунда мергежилгелерни күүседир: Наречиелер кирген домактарны сайгарар, сөзүглелдерни номчуур. Бот хуузунда ажылдаар: наречиелерниң морфологтуг сайгарылгазын кылыр. Бот хуузунда ажылдаар: сөзүглел-биле ажылдаар: номчуур, наречиелерлиг домактарны тывар, наречиелерниң айтырыгларын шын салыр, наречиелерниң бөлүктерин айтыр. «Кадыкшылын канчаар быжыглаарыл?» деп темага угаап боданыышкын хевиринге чогаадыгны бижиир. Домактарны шын тургузар, бижик демдектерин сагыыр.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
	Чогаадыг	1	Сөс курлавырын байыдар. Чугаазын сайзырадыр.
	Дузалал чугаа кезектери. Эвилел – дузалал чугаа кезээ. Эвилелдерниң утказы болгаш оларның домак тургузарынга ужур-дузазы. Чагырыштырбас эвилелдер: каттыштырар, удурланыштырар, аңгылаштырар. Чагырыштырар эвилелдер. Синоним эвилелдер. Эвилелдерниң морфологтуг сайгарылгазы.	3	Демнежип ажылдаар: дузалал чугаа кезектерин аңгылаар: эдеринчилер, эвилелдер, артынчылар. Оларның бөлүктерин ылгаар, каяа ажыглаарын билир. Эвилелдерни танып тывар, оларның грамматиктиг хүлээлгелерин сайгарар. Чагырыштырбас болгаш чагырыштырар эвилелдерни аңгылаар. Чагырыштырбас эвилелдерниң утказының аайы-биле бөлүктерин ылгаар: каттыштырар, удурланыштырар, аңгылаштырар. Чагырыштырбас болгаш чагырыштырар эвилелдерни аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар. Бот хуузунда ажылдаар: эвилелдерниң бөлүктерин бодунуң тургусканы кластер дузазы-биле көргүзер. Эвилелдерлиг домактарга бижик демдектерин сагыыр. Чоок уткалыг эвилелдерни шын ажыглаар. Чугаа культуразын сагыыр. Эвилелдер кирген домактарны тургузар.
	Эдеринчилер болгаш дузалал аттар, оларның грамматиктиг хүлээлгелери. -*биле* деп эдеринчини шын бижиири. *дег, ышкаш* деп эдеринчилерни бөлүглелдер тургузуп турда, биче сек-биле аңгылаары.	3	Эжеш ажылдаар: эдеринчилер болгаш дузалал аттарны ылгаар болгаш грамматиктиг хүлээлгелерин тодарадыр. Оларның бөлүктерин ылгаар, каяа ажыглаарын билир. Коллективтиг ажылдаар: мергежилгелерни күүседир: *биле* деп сөстү эдеринчи болгаш эвилел кылдыр ажыглаар, шын бижиир.

	Эдеринчилер болгаш дузалал аттарның морфологтуг сайгарылгазы.		Бөлүктеп ажылдаар: *дег, ышкаш* деп эдеринчилерниң дузазы-биле деңнелгелиг бөлүглелдерни тургузар, бижик демдектерин сагыыр. Бот хуузунда ажылдаар: эдеринчилер болгаш дузалал аттарны чугаага ажыглаар. Коллективтиг ажылдаар: доора падежтерниң уткаларын дузалал аттар-биле илередири, янзы-бүрү чугаа кезектерин эдеринчилер кылдыр хереглээр болгаш оларны дузалал ат деп бадыткаар. Чугаа культуразын сагыыр. Бот хуузунда ажылдаар: эдеринчилер болгаш дузалал аттарның морфологтуг сайгарылгазын кылыр.
	Артынчыларның утказы болгаш грамматиктиг хүлээлгелери. Артынчыларны бөлүктээри болгаш шын бижиири. Артынчыларның морфологтуг сайгарылгазы.	2	Коллективтиг ажылдаар: артынчыларны танып тывар. Артынчыларны утка аайы-биле бөлүктээр мергежилгелерни күүседир: айтырыг, бадыткал, дадагалзалдың, күштелдиреринiң азы ылгаарының, даап бодаарының. Оларны шын бижиир болгаш чугаага ажыглаар. Бот хуузунда ажылдаар: чоок уткалыг артынчыларны аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар. Артынчыларның морфологтуг сайгарылгазын кылыр. Артынчыларның бөлүктериниң аайы-биле схеманы тургузар. Схемага үндезилеп артынчыларның бөлүктерин тайылбырлаар. Морфологтуг сайгарылганы кылыр.
	Аян сөстери, ооң бөлүктери. Аян сөстери бар домакка бижик демдектери болгаш ударение. Аян сөстериниң морфологтуг сайгарылгазы.	2	Коллективтиг ажылдаар: чугаада болгаш сөзүглелдерде аян сөстерин танып тывар. Бөлүктеп ажылдаар: кижиниң өөрээнин, магадаанын болгаш муңгараанын, кортканын дээн ышкаш кижиниң сагыш-сеткилиниң өске-даа байдалдарын илереткен аян сөстерин аңгылаар. Бот хуузунда ажылдаар: аян сөстериниң дузазы-биле бодунуң сагыш-сеткилиниң байдалын шын илередир. Аян сөстери бар домакка бижик демдектерин болгаш удареииени сагыыр. Өөредилге номунда мергежилгелерни күүседир, кылган ажылын удур-дедир хынажыр. Тыва литературлуг дылдың пунктуастыг нормаларын сагывышаан, сөзүглелди номчуур болгаш сайгарар, аян сөстерин оон тывар.

			Коллективтиг ажылдаар: бодунуң сагыш-сеткилин (эмоциязын) көргүзер онаалгаларны кылыр, оюннарга киржир. Чуруктуң дузазы-биле чурумал хевиринде чогаадыгны бижиир, аңаа аян сөстерин ажыглаар.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
Чугаа, чугаалажып харылзажыры болгаш чугаа культуразы	Монолог. Чурумал. Угаап боданыышкын. Тоожуушкун. Диалогтуң хевирлери: кандыг-бир кылдыныгже хаара тудар чугаа, медээ билип алыр азы дамчыдар чугаа, бодалдар солчур чугаа.	6	Сөзүглелдиң тема, идеязын тодарадыр, планын тургузар. Монологтуң хевирлериниң дугайында чугаага киржир. Бердинген темага монологту хевир аайы-биле тус-тузунда тургузар. Бөлүктеп ажылдаар: диалогтуң янзыларының аайы-биле сөзүглелдерни тургузар (кайы-бир чугаа кезээн колдады ажыглап, өөренген кайы-бир темага дүүштүр дээш о.ө.)
	Чыл төнчүзүнде түңнел катаптаашкын Морфология. Кылыг сөзү. Наречие. Өттүнүг сөстер. Дузалал чугаа кезектери. Аян сөстери	3	Тус-тузунда темадан шилип алгаш, коллективтиг, бөлүктеп азы бот хуузунда ажылдаар.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
		68 шак	

8 класс – 68 ш.

Катаптаашкын – 8 шак.

Хыналда болгаш чогаадыкчы ажылдар (хыналда ажыл, эдертиг, чогаадыг, словарлыг диктант, төлевилел дээш о.ө.) – 12 шак.

Теория болгаш практика – 48 шак.

Ажыглаар өөредилге ному: Тыва дыл. 8 класс. Авторлары: Е.М. Куулар, Т.Б. Оюн, Ч.А. Сарыглар. – Красноярск: ООО Издательство «Офсет», 2023.

Дылдың адырлары	**Программа аайы-биле темалар**	**Шактар саны**	**Өөреникчилерниң кылыр ажыл-чорудулгазының кол хевирлериниң чижек тайылбыры**
Дыл, дыл дугайында ниити билиглер	Бүгү делегейниң төрээн дыл хүнүнүң дугайында. Ноябрь 1 – тыва дыл хүнү. Тыва дыл – улустуң аас чогаалының болгаш чечен чогаалының дылы. Чечен чогаал стилиниң дугайында.	3	Тыва литературлуг дылдың болгаш ооң чоннуң амыдыралынга ужур-дузазының дугайында чугаага киржир. «Бүгү делегейниң төрээн дыл хүнү» деп темага презентация белеткээр. Тыва дыл хүнүнүң дугайында чугаага киржир, ук байырлалга тураскааткан хана-солунну үндүрер. Эжеш ажылдаар: улустуң аас чогаалынга болгаш тыва чечен чогаалга тыва дылдың ужур-дузазының дугайында диалог тургузар. Коллективтиг ажылдаар: дыл дугайында үлегер домактар тывар. «Төрээн дылывысты кадагалаалыңар!» деп кыйгырыг хевиринге сөзүглел тургузар. Ону чаңгысклассчылары-биле сайгарып чугаалажыр.
	7 класска өөренген чүүлдеринге катаптаашкын	1	7 класска өөренген чүүлдерин катаптаар: кылыг сөзү Наречие. Өттүнүг сөстер. Дузалал чугаа кезектери. Сөзүглел
	Чогаадыг	1	Чогаадыкчы ажыл: «Төрээн дыл чүге херегил?» деп темага угаап боданыышкын хевиринге сөзүглел тургузар.
Синтаксис болгаш пунктуация	Сөс каттыжыышкыны. Сөс каттыжыышкынының дугайында билиг. Бөдүүн болгаш нарын сөс каттыжыышкыннары. Сөс каттыжыышкынының сөстен болгаш домактан ылгалы. Сөс каттыжыышкыннарының холбажыр аргалары: башкарылга, хамааржылга,	5	Коллективтиг ажылдаар: сөс каттыжыышкынын нарын болгаш составтыг сөстерден ылгаар. Бөлүктеп ажылдаар: сөс каттыжыышкыннарының холбажыр аргаларын аңгылаар: башкарылга, хамааржылга, каттыжылга. Өзек болгаш чагырткан сөстүң аразында холбаазын тодарадыр. Башкарылга, хамааржылга, каттыжылга холбаазы-биле

	каттыжылга. Сөс каттыжыышкыннарының синтаксистиг сайгарылгазы.		каттышкан сөстерниң уткалыг харылзааларын ылгаар. Сөс каттыжыышкыннарының синтаксистиг сайгарылгазын кылыр. Өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир. Коллективтиг ажылдаар: аңгы-аңгы холбааларлыг сөс каттыжыышкыннарын тургузар. Эжеш ажылдаар: бөдүүн болгаш нарын сөс каттыжыышкыннарын ылгаар. Бөлүктеп ажылдаар: сөс каттыжыышкыннарының синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.
	Хыналда ажыл	1	Сөс каттыжыышкыннарынга алган билиглерин хынаар, немелде онаалгаларны күүседир.
	Бөдүүн домак дугайында билиг (домактың грамматиктиг ооргазы, ийи составтыг, чаңгыс составтыг домактар; делгереңгей, делгереңгей эвес домактар). Ийи составтыг домактар. Домактың чугула кежигүннери. Кол сөс, ооң илереттинери. Кол сөстүң көргүзүкчүлери. Сөглекчи, ооң илереттинери, хевирлери (бөдүүн кылыг сөстүг, составтыг кылыг сөстүг, составтыг ат сөстүг). Сөглекчиниң составында модальдыг сөстер. Делгереңгей эвес бөдүүн домактар. Домактың синтаксистиг сайгарылгазы.	5	Коллективтиг ажылдаар: бөдүүн домак болгаш ооң грамматиктиг ооргазының дугайында өөредилге, сайгарылгалыг чугаага киржир. Эжеш ажылдаар: ийи составтыг, чаңгыс составтыг домактарны сөзүглелдерден танып тывар. Ийи составтыг домактарны тывар. Домакка чугаа кезектериниң туружун сактып алыр. Эжеш ажылдаар: кол сөс биле сөглекчини тывар, оларның кандыг чугаа кезектери-биле илереттинерин тодарадыр. Бөлүктеп ажылдаар: сөглекчиниң хевирлерин аңгылаар болгаш оларны домакка ажыглаар: бөдүүн кылыг сөстүг, составтыг кылыг сөстүг, составтыг ат сөстүг. Сөглекчиниң составында модальдыг сөстерни таныыр. Сөглекчиниң составында модальдыг сөстерниң дузазы-биле кижиниң дыңнап турары болуушкунга хамаарылгазын (бүзүрээнин, бадыткаанын, чигзингенин, даап бодаанын) илередир. Демнежип ажылдаар: делгереңгей эвес бөдүүн домактарны сөзүглелден тывар. «Домактың чугула кежигүннери» деп төлевилелден тургузар.

			Домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.
	Домактың ийиги черге кежигүннери. Немелде. Дорт болгаш доора немелделер, оларның илереттинери. Тодарадылга болгаш капсырылга, оларның илереттинери. Байдалдар, оларның утка аайы-биле бөлүктери: үениң, туруштуң, кылдыныг аргазының, чылдагаанның болгаш сорулганың, хемчегниң байдалдары. Байдалдарның илереттинери. Делгереңгей домактар дугайында билиг. Домактың синтаксистиг сайгарылгазы.	5	Домактың ийиги черге кежигүннериниң дугайында чугаага киржир. Сөзүглелде домактардан делгереңгей домактарны танып тывар. Домактың ийиги черге кежигүннерин (дорт болгаш доора немелделер, тодарадылга болгаш капсырылга; үениң, туруштуң, кылдыныг аргазының, чылдагаанның болгаш сорулганың, хемчегниң байдалдарын) аңгылап тывар, онаалгаларлыг мергежилгелерни күүседир, оларның кандыг чугаа кезектери-биле илереттинерин сайгарар. Эжеш ажылдаар: делгереңгей домактарны танып тывар; делгереңгей эвес домакты ийиги черге кежигүннери-биле делгередип бижиир. Бөлүктеп ажылдаар: Делгереңгей домактарны тургузар; төрээн дылынга бодалын шын, харылзаалыг болгаш чиге илередир. Домакты тургузуп тура, ында сөстерниң туружун сагыыр. Өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир. Бот хуузунда ажылдаар: Байдалдарны бөлүктээр, оларны таблицага чижектери-биле көргүзер. Ийиги черге кежигүннеринге онаалгаларлыг карточкаларны кылыр. Делгереңгей домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.
	Хыналда ажыл	1	Домактың ийиги черге кежигүннеринге алган билиглерин хынаар, түңнээр.
	Чогаадыг	1	Сөс курлавырын байыдар. Чугаазын сайзырадыр.
	Чаңгыс составтыг домактар. Чаңгыс составтыг домактар дугайында билиг. Чаңгыс составтыг домактарның хевирлери. Сөглекчи хевирлиг чаңгыс составтыг домактар. Тодаргай арынныг домак. Тодаргай эвес арынныг домак. Арын чок домактар. Кол сөс хевирлиг чаңгыс составтыг домактар.	4	Чаңгыс составтыг домактар дугайында чугаага киржир. Эжеш ажылдаар: чаңгыс чугула кежигүннүг домактарның хевирлерин аңгылаар: сөглекчи хевирлиг (тодаргай арынныг домак, тодаргай эвес арынныг домак, арын чок) болгаш кол сөс хевирлиг (ат домаа) чаңгыс чугула кежигүннүг домактар. Чаңгыс чугула кежигүннүг домактар кирип турар сөзүглелдер тургузар.

	Ат домактары. Чаңгыс составтыг бөдүүн домактарның сөзүглел тургузарынга ужур-дузазы. Чаңгыс составтыг домактарның синтаксистиг сайгарылгазы.		Бөлүктеп ажылдаар: чаңгыс чугула кежигүннүг домактарның сайгарылгазын кылыр, чечен чогаалдан оларның чижектерин тывар. Чаңгыс чугула кежигүннүг домактарның синтаксистиг сайгарылгазын кылыр. Сюжеттиг чурук-биле ажылдаар. Уткалыг, дес-дараалашкак домактардан тургустунган сөзүглелди чогаадыр. Чаңгыс чугула кежигүннүг домактарны ажыглап тургаш, «Мээң өрээлим» деп темага чурумал хевиринге чогаадыгны бижиир. Орфографтыг болгаш пунктуастыг нормаларны сагыыр. Словарьлыг диктантыны бижиир.
	Долу болгаш долу эвес домактар. Долу болгаш долу эвес домактар дугайында билиг. Долу эвес домактарны чугаага болгаш нарын домактарга ажыглаары. *Словарьлыг диктант*	2	Долу болгаш долу эвес домактарны танып тывар. Оларны сөзүглел тургузарынга ажыглаар. Эжеш ажылдаар: долу болгаш долу эвес домактарны киирбишаан, диалог тургузар мергежилдерин сайзырадыр. Албан-херек болгаш амыдыралчы харылзаалар үезинде чугаа нормаларын сагыыр болгаш билиглерин делгемчидер. Бот хуузунда ажылдаар: чугаага домак-сөстерни ажыглаар. Аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадыр. Чаңгыс чугула кежигүннүг домактарның синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.
	Нарынчыттынган домактар дугайында билиг. Домактың чаңгыс аймак кежигүннер дузазы-биле нарынчыттынары. Чаңгыс аймак кежигүннерниң илереттинери. Чаңгыс аймак кежигүннерниң холбажыр аргалары. Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактарга түңнекчи сөстер болгаш оларга бижик демдектери.	5	Нарынчыттынган домактар дугайында билип алыр. Мергежилгелерни күүседир. Схема ёзугаар бердинген домактарны сайгарар. Эжеш ажылдаар: чаңгыс аймак кежигүннерниң кандыг чугаа кезээ-биле илереттингенин тодарадыр. Бөлүктеп ажылдаар: чаңгыс аймак кежигүннер-биле нарынчыттынган домактарны танып тывар, бижик демдектерин сагыыр. Чаңгыс аймак кежигүннерниң каттыжар аргаларын тодарадыр: үн аяны азы чагырыштырбас эвилелдер. Коллективтиг ажылдаар: чаңгыс аймак кежигүннерниң түңнекчи сөстерин тывар болгаш бижик демдектерин сагыыр. Чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодарадылгаларны

	Чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодарадылгалар, оларга бижик демдектери.		аңгылаар, бижик демдектерин сагыыр. Домактың чаңгыс аймак кежигүннер дузазы-биле нарынчыттынарын тайылбырлаар. Өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир.
	Катаптаашкын	1	Өөренген темаларын катаптаар.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
	Тускайлаан кежигүннүг домактар. Тодарадылгалар болгаш капсырылгаларны тускайлаары, оларга бижик демдектери. Домактың делгереңгей кежигүннер-биле нарынчыттынары, оларга бижик демдектери. Причастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгереңгей тодарадылгалар,делгереңгей байдал-биле домактың нарынчыттынары. Чогаадыг Деепричастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгереңгей кежигүннер-биле домактың нарынчыттынары, оларга бижик демдектери. Деңнелгелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгереңгей кежигүннер-биле домактың нарынчыттынары. Делгереңгей болгаш делгереңгей эвес адалгалар. Домактың адалгалар-биле нарынчыттынары, оларга бижик демдектери. Киирилде сөстер болгаш киирилде домактар дугайында билиг. Домактың киирилде сөстер болгаш киирилде домактар-биле нарынчыттынары, оларга бижик демдектери. Нарынчыттынган домактарның сөзүглел тургузарынга ужур-дузазы.	20	Өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир. Эжеш ажылдаар: домактың нарынчыттынар аргазын тодарадыр. «Нарынчыттынган домактарның бөдүүн домактан ылгалы» деп темага дыңнадыг белеткээр. Домактың чаңгыс аймак кежигүннер дузазы-биле нарынчыттынарын тайылбырлаар. Эжеш ажылдаар: нарынчыттынган домактарны танып тывар, оларны чогаадыр. Бөлүктеп ажылдаар: причастиелиг, деепричастиелиг бөлүглелдер-биле нарынчыттынган домактарны танып тывар, оларны чогаадыр. Деңнелгелиг бөлүглелдер-биле, делгереңгей болгаш делгереңгей эвес адалгалар-биле, киирилде сөстер, киирилде домактар-биле нарынчыттынган домактарны сайгарар онаалгалыг мергежилгелерни күүседир. Нарынчыттынган домактарның синтаксистиг сайгарылгазын кылыр. Эдертигни бижиир. Коллективтиг ажылдаар: Улустуң хөөмейжизиниң дугайында сөзүглелди номчуур. Ооң дугайында чугаага киржир. Ук сөзүглелге нарынчыттынган домактарны немеп бижиир, эде тургузар. Нарынчыттынган домактарны чечен чогаал сөзүглелдеринден

	Нарынчыттынган домактарның синтаксистиг сайгарылгазы. Нарынчыттынган домактарга катаптаашкын		тывар. Оларны аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар. Нарынчыттынган домактарга бижик демдектерин болгаш үн аянын сагыыр
	Хыналда ажыл	1	Нарынчыттынган домактарга алган билиглерин хынаар, түңнээр.
	Чогаадыг / төлевилел	1	Сөс курлавырын байыдар. Чугаазын сайзырадыр.
Чугаа, чугаалажып харылзажыры болгаш чугаа культуразы	Монолог-чурумал Монолог-угаап боданыышкын Монолог-тоожуушкун. Эртем-шинчилел ажылы – монологтуң бир хевири Диалог болгаш чугаа культуразы. Диалог, полилог болгаш монолог – чугааның хевирлери.	5	Монологтуң хевирлериниң дугайында чугааны чорудар. Башкының дузазы-биле улуг эвес эртем-шинчилел ажылын чорудар, ооң дугайында дыңнадыгны белеткээш, улус мурнунга чугаалаар. Эжеш ажылдаар: диалог тургузар, өске өөреникчилерниң тургусканы диалогтуң шынарын үнелеп, бодунуң бодалын илередир.
	Чогаадыг	1	
	Чыл төнчүзүнде түңнел катаптаашкын Сөс каттыжыышкыны. Бөдүүн домак. Нарынчыттынган бөдүүн домактар	3	Тус-тузунда темаларн шидип алгаш, демнежип тургаш, коллективтиг, бөлүктеп азы чааскаан ажылдаар.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
		68 шак	

9 класс – 68 ш.

Катаптаашкын – 6 шак.

Хыналда болгаш чогаадыкчы ажылдар (хыналда ажыл, эдертиг, чогаадыг, словарлыг диктант, төлевилел дээш о.ө.) – 10 шак.

Теория болгаш практика – 52 шак.

Ажыглаар өөредилге номнары:

Ажыглаар өөредилге ному: Тыва дыл. 9 класс. Авторлары: Е.М. Куулар, Л.Х. Ооржак, Т.Б. Оюн, Ч.А. Сарыглар. – Красноярск: ООО Издательство «Офсет», 2022.

Дылдың адырлары	Программа аайы-биле темалар	Шактар саны	Өөреникчилерниң кылыр ажыл-чорудулгазының кол хевирлериниң чижек тайылбыры
	8 класска өөренген чүүлдеринге катаптаашкын	1	8 класска өөренген чүүлдерин катаптаар.
Дыл, дыл дугайында ниити билиглер	Тыва дылдың тыва чоннуң культура болгаш төөгүзү-биле холбаалыы. Тыва дылдың ниитилел амыдыралында ужур-утказы болгаш хүлээлгелери. Бижиктиң баштайгы хевирлери. Петроглифтер, иероглифтер дугайында. Түрктерниң орхон-енисей бижиктериниң дугайында. Төвүт болгаш эрги моол бижиктер, оларның тыва дыл-биле холбаалыы. Тыва дылдың баштайгы шинчилекчилери. Тыва дылдың шинчилекчилери. Амгы тыва дылдың хевирлери. Литературлуг дыл (ном, нейтралдыг, чугаа) Литературлуг эвес дыл (девискээр аайы-биле диалектилер, кара чугаа болгаш ооң аяны,	10	Өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир. Коллективтиг чугаага киржир: «Тыва дылдың чоннуң культура болгаш төөгүзү-биле холбаалыы» деп темага чугаага киржир. Карта болгаш көргүзүг материалдарын ажыглап тургаш, «Түрк чоннарның бижиктери» деп темага дыңнадыгны белеткээр. Петроглифтер болгаш иероглифтерниң чижектери-биле таныжар. Тыванын хаяларында бижиктер дугайында эртем-шинчилелдиг ажылдарны сонуургаар. Барыын-Хемчиктиң Бижиктиг-Хаяда болгаш Улуг-Хем девискээринде хаяларда чуруктар дугайында презентацияларны кылыр. Түрктерниң орхон-енисей бижиктериниң дугайында чугаага киржир. Оларның чуруктары-биле таныжар. «Тыва дылдың шинчилекчилери» деп темага презентацияны кылыр, көргүзүг материалдарын белеткээр, демнежип азы бөлүкке ооң сайгарылгазын кылыр. Тыва литературлуг дылдың тургустунганының, ооң ужур-дузазының дугайында чугааны чорудар. Бөлүктеп ажылдаар: «Тыва бижиктиң төөгүзү» деп темага көргүзүг материалдарын тывар, таблица азы схеманы ону тайылбырлаарынга канчаар ажыглап болурун боданыр.

	жаргоннар). Чүгле тыва дылда ажыглаттынып турар сөстер. (Этнокультурлуг сөс курлавыры) Тыва дыл – социал четкилерде.		«Амгы тыва дылдың ажыглалы» деп темага төгерик столдуң ажылын чорудар. «Мээң төрээн тыва дылым» деп темага төлевилел тургузар. Тест айтырыгларга харыылаар. Тыва улустуң культуразын, төөгүзүн онзалап көргүзүп турар тыва сөстерни сөзүглелдерден тывар. Тыва культура дугайында сөзүглелдерни номчуур, сонуургаар. Тыва чоннуң амыдыралын, үндезин культуразын, төөгүзүн, чаңчылдарын илереткен сөстерни сактып бижиир, словарьлардан тывар.
	Хыналда чогаадыг	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
	Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалар дугайында. Дорт чугаа болгаш авторнуң сөстери. Дорт чугаалыг домактарга бижик демдектери. Доора чугаа. Доора чугаалыг домактарга бижик демдектери. Цитата. Цитата ажыглаанда, бижик демдектери. Дорт чугаалыг домактарның болгаш цитаталарның сөзүглел тургузарынга ужур-дузазы.	4	Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргаларның дугайында чугаага киржир. Бот хуузунда ажылдаар: дорт болгаш доора чугааны база домакта авторнуң сөстери ылгаар, бижик демдектерин сагыыр. Эжеш ажылдаар: мергежилгелерни күүседир. Дорт чугааны авторнуң сөстеринден аялга дузазы-биле ылгалдыр чугаалаар. Дорт чугаалыг домактарның схемазын тургузар база схема ёзугаар чогаадыр. Өске кижиниң чугаазын дорт чугаа-биле, доора чугаа-биле дамчыдар. Дорт чугааны дораа чугаа кылдыр өскертир. Эжеш ажылдаар: кайы-бир темага цитаталарны ажыглаары-биле тывар, бижик демдектерин сагыыр. Дорт чугаалыг домактарның болгаш цитаталарның сөзүглел тургузарынга ужур-дузазын тайылбырлаар.
	Катаптаашкын	1	Алган билиглерин быжыглап катаптаар.
	Хыналда ажыл	1	Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргаларга билиин хынаар, түңнелдерни үндүрер.
Синтаксис болгаш пунктуация	Нарын домак дугайында билиг. Нарын домактың бөдүүн домактан ылгалы. Нарын домактарның бөлүктери: чагырышпаан, чагырышкан.	2	Грамматиканың бир адыры синтаксис дугайында чугаага киржир. Өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир.

	Нарын домактың кезектериниң аразында холбажыр аргалары: Эвилелдер чок болгаш эвилелдерлиг нарын домактар. Нарын домактың кезектериниң үн аяны-биле каттыжары. Нарын домактың кезектериниң эвилелдер азы эвилелзиг сөстер дузазы-биле каттыжары.		Сөс каттыжыышкыннарында болгаш домактарда синтаксистиг харылзааларны (деңнежилге, чагыржылга) тодарадыр. Нарын домак иштинде бөдүүн домактарның аразында синтаксистиг харылзааларны илередир аргалар-биле танышар: кожумактар, эвилелдер, эвилел (зиг) сөстер, эдеринчилер, артынчылар, дузалал аттар, үн аяны. Эжеш ажылдаар: нарын домактарны бөлүктээр, чечен чогаал сөзүглелинден тывар. Аас чугаа культуразын хевирлээринге синтаксистиң ужур-дузазын тодарадып тайылбырлаар. Сөс каттыжыышкыннарында болгаш домактарда синтаксистиг харылзааларны тайылбырлаар. Сөзүглелде нарын домактарны тывар. Нарын домактың иштинде бөдүүн домактарның утка аайы-биле харылзаалыын тайылбырлаар. Нарын домактарны дыңнап бижиир, оларның каттыжар аргаларын тодарадыр. Төлевилел тургузар: Тываның төөгүлүг тураскаалдарының дугайында медээлерни бижимел барымдаалардан тывар.
	Чагырышпаан нарын домак дугайында билиг. Чагырышпаан нарын домактың кезектериниң каттыжар аргалары. Үн аяны болгаш каттыштырар эвилелдер дузазы-биле холбашкан чагырышпаан нарын домактар. Удурланыштырар эвилелдер-биле холбашкан чагырышпаан нарын домактар. Аңгылаштырар эвилелдер дузазы-биле холбашкан чагырышпаан нарын домактар. Чагырышпаан нарын домакка бижик демдектери. Чагырышпаан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазы.	5	Өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир. Эжеш ажылдаар: чагырышпаан нарын домактың каттыжар аргаларын тодарадыр: эвилелдер дузазы-биле (каттыштырар, удурланыштырар, аңгылаштырар); үн аяны; нарын домактың кезектериниң уткалыг харылзааларын тайылбырлаар. Бот хуузунда ажылдаар: чагырышпаан нарын домактарны чугаага ажыглаар, үн аянын сагыыр. Бөдүүн домактардан чагырышпаан нарын домакты тургузар, бижик демдектерин сагыыр. Бөлүктеп ажылдаар: чагырышпаан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр. Мергежилгелер онаалгаларын чогаадып тургузар. Чагырышпаан нарын домактарны ажыглап чогаадыгны бижиир.

			«Эвилелдер дузазы-биле холбашкан чагырышпаан нарын домактар» деп дыңнадыгны белеткээр. Нарын домактар кирген диктантыны бижиир. «Төөгү болгаш культураның тураскаалдары-биле танышылга» деп төлевилел тургузар. Делгереңгей планны тургузар.
	Хыналда ажыл	1	Чагырышпаан нарын домакка алган билиглерин хынаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
	Чогаадыг	1	«Тураскаалдар чүнү чугаалап турарыл?» деп темага угаап боданыышкын хевиринге чогаадыг бижиир.
	Чагырышкан нарын домак дугайында билиг. Чагырышкан нарын домакта тайылбыр домактың туружу. Чагырышкан нарын домакта кол болгаш тайылбыр домак, оларның холбажыр аргалары. Чагырышкан нарын домакта тайылбыр домактарның янзылары, оларга бижик демдектери: Немелдениң тайылбыр домаа. Немелдениң тайылбыр домаанга бижик демдектери. Тодарадылганың тайылбыр домаа. Даар байдалдың тайылбыр домаа. Чөрүлдээниң тайылбыр домаа. Сорулганың тайылбыр домаа. Чылдагаанның тайылбыр домаа. Деңнелгениң тайылбыр домаа. Туруштуң тайылбыр домаа. Кылдыныг аргазының тайылбыр домаа. Чагырышкан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазы.	12	Чагырышкан нарын домак дугайында чугаага киржир. Чагырышкан нарын домакта кол болгаш тайылбыр домакты ылгаар онаалгаларлыг мергежилгелерни күүседир. Өөредилге ному-биле ажылдаар. Эжеш ажылдаар: бердинген схема ёзугаар домактарны сайгарар. Чагырышкан нарын домактың кол болгаш тайылбыр домактарының аразында уткалыг харылзаазын тодарадыр. Кол болгаш тайылбыр домактарының кызыгаарын айтыр, кол домактан айтырыгны шын салыр. Бот хуузунда ажылдаар: тайылбыр болгаш кол домактың аразында холбажыр аргаларын айтыр: кожумактар, эвилелдер болгаш эвилелзиг сөстер, эдеринчилер болгаш дузалал аттар, артынчылар, үн аяны. Эжеш ажылдаар: чагырышкан нарын домакта тайылбыр домактарның янзыларын аңгылаар: үениң, тодарадылганың, немелдениң, даар байдалдың, чөрүлдээниң, сорулганың, чылдагаанның, деңнелгениң, туруштуң, кылдыныг аргазының тайылбыр домактары, оларга бижик демдектерин сагыыр. Бот хуузунда ажылдаар: чагырышкан нарын домакты аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар. Сөзүглелди тыва литературлуг дылдың пунктуастыг, грамматиктиг нормаларын сайгарары-биле номчуур болгаш сайгарар. Чагырышкан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.

			Чогаадыкчы ажылды күүседир: Надя Рушеваның дугайында авазының чугаазындан үзүндүнү сактып чугаалаар. Ук сөзүглелди нарын болгаш нарынчыттынган домактар-биле делгемчидер.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
	Хөй кезектерлиг чагырышпаан болгаш чагырышкан нарын домактар. Нарын синтаксистиг конструкциялар. Оларның кезектериниң аразында харылзаалар болгаш бижик демдектери. Нарын синтаксистиг конструкцияларның синтаксистиг сайгарылгазы.	2	Коллективтиг ажылдаар: нарын синтаксистиг конструкцияларны тывар, оларның кезектериниң аразында харылзааларны (дес-дараалашкак, чаңгыс аймак эвес, чаңгыс аймак болгаш холушкак) ылгаар. Нарын синтаксистиг конструкцияларга бижик демдектерин салганын тайылбырлаар. Нарын синтаксистиг конструкцияларның сайгарылгазын кылыр. Бот хуузунда ажылдаар: нарын синтаксистиг конструкцияларны угаап боданыышкынга (монологка) ажыглаар.
	Хыналда ажыл	1	Чагырышкан нарын домакка, нарын синтаксистиг конструкцияларга билиглерин хынаар.
	Чогаадыг	1	Сөс курлавырын байыдар. Чугаазын сайзырадыр.
Сөзүглел	Сөзүглел дугайында билиг, ооң кол демдектери. Сөзүглелдиң темазы, кол бодалы. Сөзүглелдиң уткалыг кезектери (микротема). Абзац дугайында билиг. Домактарның (лексиктиг, морфологтуг, синтаксистиг) болгаш сөзүглелдиң (микротемалар) кезектериниң аразында каттыжар аргалары.	5	Сөзүглел дугайында билиин ханыладыр. Эжеш ажылдаар: сөзүглелдиң кол демдектерин (уткалыг кезектерге чарлырын, утка талазы-биле чаңгыс аай болурун, кезектериниң аразында харылзаалыын) тодарадыр. Бот хуузунда ажылдаар: Сөзүглелде чугула (дүлгүүр) сөстерни тывар, сөзүглелдиң кол бодалын болгаш темазын тодарадыр. Сөзүглелдиң уткалыг кезектерин ылгаар. Бөлүктеп ажылдаар: домактарның болгаш сөзүглелдиң кезектерин харылзаштырып турар аргаларны тывар. Абзацты чугааның стиль-композициялыг үзүндүзү болур деп билип алыр. Сөзүглелдиң тургузуун тодарадыр. Коллективтиг ажылдаар: сөзүглелди тургузар база ону эде тургузарының кол хевирлерин (план, тезис, конспект (допчулай бижиир), аннотацияны) ажыглаар. Сөзүглел тургузарының негелделерин сагып, аңгы-аңгы

	Сөзүглелдиң планы. Тезис. Аннотация. Сөзүглелди допчулай бижиири (конспект). Чогаадыг. Тест		хевирлерниң сөзүглелдерин тургузар. Сөзүглелди кандыг сорулга-биле, кымга хамаарыштыр бижээниниң болгаш ооң темазының, кол бодалының аайы-биле дылдың аргаларын шилип ажыглаар. Сөзүглелдиң дылының онзагайын сайгарар.
Стилистика	Стилистика дугайында билиг. Дылдың ажыглалының аайы-биле хевирлери: ном болгаш чугаа стили. Стиль талазы-биле нейтралдыг сөстер, хевирлер, домактар. Ном стили, ооң янзылары: эртем, публицистика, албан-херек стильдери. Эртем стилиниң жанрлары (үненел, аннотация, илеткел, статья, рецензия). Албан-херек стилиниң жанрлары (хол үжүү, шынзылга, билдириишкин, резюме…). Публицистика стилиниң жанрлары (солунга статья, интервью, орук демдеглелдери, репортаж…). Аас чугааның кол жанрлары: кандыг-бир чүве дугайында чугаалаары, чугаалажыры, маргыжары.	8	Бот хуузунда ажылдаар: сөзүглелди темазын, кол бодалын, кайы стильге хамааржырын сайгарар. Коллективтиг ажылдаар: сөзүглелдиң дылын фонетиктиг, лексиктиг, морфологтуг, синтаксистиг курлавырының аайы-биле сайгарар. Сөзүглелге сөстү доора болгаш көжүрген уткаларында кылдыр база контекстиг синонимнерни, антонимнерни, окказионализмнерни (авторнуң бодунуң чогааткан сөстерин) ажыглаар. Коллективтиг ажылдаар: сөзүглелдиң кайы стильге хамааржырын тодарадыр. Чугааның аңгы-аңгы стильдер, жанрлар, хевирлеринге сөзүглелдерни тургузар: тезис, үненел, илеткел, чагаа, хол үжүү, шынзылга, билдириишкин, резюме; солунга статья, интервью, орук демдеглелдери. Функционалдыг стильдерни азы дылдың хүлээлгелериниң хевирлерин аңгылаар: ном болгаш чугаа стили. Стиль талазы-биле нейтралдыг сөстер, хевирлер, домактарны тодарадыр. Бөлүктеп ажылдаар: ном стилиниң янзыларын аңгылаар (эртем, публицистика, албан-херек) ылгаар. Коллективтиг ажылдаар: ном стилиниң кол жанрларын ылгаар: эртем (үненел, аннотация, илеткел, эртем статьязы, рецензия), публицистика (солунга статья, интервью, орук демдеглелдери, репортаж…), албан-херек (хол үжүү, шынзылга, билдириишкин, резюме…). Чугаа стилин тодарадыр, ооң-биле холбашкан чугаа культуразын сагыыр. Чугаа стилиниң хевирлерин (кандыг-бир чүве

	Чечен чогаал стили, ооң жанрларының дыл талазы-биле онзагайлары. Синонимика – стилистиканың кол өзээ. Лексиканың стиль синонимнери. Грамматиканың стиль синонимнери. Словарьлыг диктант		чугаалажыры, кандыг-бир айтырыгга хамаарыштыр маргыжары, чугаалаары, кижилерниң амы-хууда чагаалары) ылгаар болгаш оларның онзагайларын тодарадыр. Чечен чогаал дылының онзагайларын тодарадып тайылбырлаар. Тыва литературлуг дылдың ажыглалының аайы-биле кол стильдерин (ном стили, чугаа стили) шиңгээдир. Тыва дылдың словарьларын тыва литературлуг дылдың нормаларын шиңгээдири болгаш сөс курлавырын байыдары-биле ажыглаар. Бодунуң шын эвес чугаалаан чүвезин эде тургузар.
	Практиктиг ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар, онаалгаларны күүседир.
Чугаа, чугаалажып харылзажыры болгаш чугаа культуразы	Аас болгаш бижимел чугаа, монолог, диалог, полилог (катаптаашкын). Литературлуг дылдың нормалары. Фонетика болгаш орфоэпия талазы-биле нормалар. Лексика талазы-биле нормалар. Грамматиктиг нормалар. Орфография болгаш пунктуация талазы-биле нормалар. Сөзүглел-биле ажылдың хевирлери. Өөредилге ному, дыл словарьлары, немелде литература-биле ажылдаар аргалар.	4	Чугааның аңгы-аңгы стильдер, жанрлар, хевирлеринге сөзүглелдерини тургузар. Эш-өөрүнүң мурнунга улуг эвес дыңнадыг, илеткел, реферат-биле чүве чугаалаар; кандыг-бир маргылдаалыг айтырыгны шиитпирлээринге киржир. Бодалдарын, сагыш-сеткилин илередиринде, сөс курлавырын чөптүг ажыглаар. Кандыг-бир айтырыгга хамаарышкан дискуссияга киржир. Дискуссия үезинде бодалдарын хостуг, шын илередир. Факт-барымдааларны сайгарар, бодалын бадыткаар. Чугаа культуразын сагыыр. Бодунуң кижилер-биле харылзажып билириниң деңнелин сайгарар. Өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерни күүседир. Сүмелээни тема ёзугуаар монолог, диалогтарны тургузар. Номчаан азы дыңнаан сөзүглелин долузу-биле, кызыра азы херек кезектерин чугаалап дамчыдар. Бөлүктеп ажылдаар: тыва дылдың кол-кол нормаларының даңзызын таблицага көргүзер. Эжеш ажылдаар: дыл словарьлары болгаш немелде литератураны канчаар ажыглаарын өөренип көөр.

			Коллективтиг ажылдаар: тыва литературлуг дылдың нормаларын шиңгээдир болгаш сөс курлавырын байыдары-биле тыва дылдың словарьларын ажыглаар. Бот хуузунда ажылдаар: бодунуң чугаазын экижидер, эдер.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар, хынаар.
	5-9 класстарга өөренген чүүлдеринге түңнел катаптаашкын. Фонетика. Орфоэпия. Орфография. Лексика. Морфология. Синтаксис болгаш пунктуация. Стилистика.	4	Тус-тузунда тема аайы-биле бот хуузунда, эжеш, бөлүктеп, коллективтиг ажылдаар.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
		68 шак	

03.09.2024